

Politikens biologiska gränser

Eudoxas Rapportserie nummer 11

Eudoxas Rapportserie nummer 11: Politikens biologiska gränser

Skriven av Anders Edwardsson

Eudoxas Rapportserie är en serie av rapporter utgivna av tankesmedjan Eudoxa. De behandlar frågor vi ser som aktuella i vår samtid eller i en nära framtid. I dessa rapporter vill vi utveckla många av våra tankar om hur naturvetenskapliga framsteg och tekniska innovationer påverkar samhället. Vi vill finna nya infallsvinklar och ta upp viktiga frågor vi inte finner får tillräckligt med utrymme i dagens debatt.

*Eudoxa AB
Sveavägen 133
113 46 Stockholm*

*Telefon 08 83 87 73
www.eudoxa.se*

Copyright © 2007 Tankesmedjan Eudoxa AB

ISSN 1652-0777

Innehåll

<i>Innehåll</i>	1
<i>Om tankesmedjan Eudoxa</i>	2
<i>Om författaren</i>	2
<i>Inledning</i>	3
<i>Idéhistoriska rötter</i>	4
<i>1800-talet</i>	6
<i>Totalitär och demokratisk extremism</i>	8
<i>Behaviourismen i teori</i>	11
<i>...och praktik</i>	14
<i>Alternativet: sociobiologin</i>	18
<i>Slutord</i>	22
<i>Referenser</i>	23

Om tankesmedjan Eudoxa

Eudoxa är en partipolitiskt oberoende tankesmedja med säte i Stockholm. Dess huvudsakliga syfte är att förklara den hur nya teknologier påverkar samhället genom att integrera liberala idéer med de dynamistiska tankarna om experiment, innovation och decentralisering.

Vi arbetar för ett mångfaldigt samhälle grundat på en stark moralisk bas av individens rättigheter, där individen har rätt att använda modern teknik och medicin efter urval av sina egna värderingar. Vi anser att dessa grundvalar främjar tolerans och acceptans även vilket gagnar samhället som helhet. Inspirationen för vår vision är en övertygelse i individuell frihet, fri företagsamhet, en demokratisk begränsad statsmakt och att idéer har en djup påverkan på samhället.

Eudoxa har för närvarande personal som arbetar i Stockholm och i Kansas City, USA vilket ger tillfälle att följa både den europeiska och amerikanska debatten för att förena de bästa delarna av dem.

Om författaren

Anders Edwardsson är 37 år och kommer ursprungligen från Dalskog i Dalsland. Anders har en fil.mag. i historia från Uppsala universitet och har också studerat amerikansk historia och statskunskap i USA. I dag verkar Anders som frilansande skribent och analytiker med speciell inriktning på amerikansk och europeisk politik och historia. Han arbetar just nu bland annat med en bok om svensk 1900-talshistoria och driver hemsidan www.edwardsson.biz

Politikens biologiska gränser

Traditioner tillhör politikens område, de kan förändras.

Vore olikheterna [mellan könen] en fråga om biologi skulle vi politiker ju stå hjälplösa.

Jämställdhetsminister **Margareta Winberg**, november 1999

Inledning

Är människan ett djur bland andra, styrd av nedärvda drifter och instinkter? Eller växte sig någonstans på vägen mellan Östafrikas savanner och Manhattan vår hjärnkapacitet så stor, att vår vilja blev helt fri? Få seriösa forskare ansluter sig i dag till någon av dessa extremer då sanningen – på goda grunder – anses ligga någonstans mitt emellan.

Svenska samhällsdebattörer har dock en tendens att blunda för både existensen och konsekvenserna av detta limboförhållande mellan natur och kultur. Citatet från Margareta Winberg ovan andas exempelvis en betingad tro på att människors sinnen och beteenden måste vara helt formbara. För annars skulle möjligheterna att ordna samhället precis som man önskar vara begränsade.

Gener får med andra ord inte stå i vägen för vallöften.

Våra medier fylls dock dagligen av löften som många gånger går på tvärs mot verkligheten. Absolut jämställdhet skall uppnås, främlingsfientlighet helt utraderas, fattigdom snabbt avskaffas, med mera. Resultaten av tidigare sådana utfästelser står emellertid ofta att läsa på samma uppslag i form av rapporter om löften som inte kunnat uppfyllas, förhoppningar som kommit på skam, projekt som havererat, etcetera.

En vanlig dagstidning ger alltså prov på att det i Sverige ofta uppstår spänningar mellan biologiska realiteter och politiska ambitioner. Och att kostnaderna – både de mänskliga och finansiella – gör detta till ett allt annat än akademiskt och filosofiskt problem, och som måste uppmärksammas.

Denna rapport erbjuder därför en introduktion till ämnesområdet. Den består av två delar: en sammanfattning av den idéhistoriska bakgrunden till dagens situation och en kort introduktion till vad modern naturvetenskaplig forskning numera har att säga om människans natur. Ambitionen är alltså begränsad till att väcka nyfikenhet, inte att erbjuda några heltäckande resonemang eller utredningar. I en avslutande referenslista lämnas istället förslag på vidareläsning till den som önskar att lära sig mera. Vilket rekommenderas, för debatt behövs.

Idéhistoriska rötter

Debatten om människans natur är lika gammal som den västerländska civilisationen. Redan de gamla grekerna stred om saken. Och som i så gott som alla andra stora frågor stod Platon (427-347 f.Kr.) mot Aristoteles (384-322 f.Kr.). Deras syn på människan utgjorde nämligen integrerade delar av deras respektive världsbilder, vilka förutsatte helt olika människotyper.

Platon ansåg att människan, precis som djuren, hade en artegen "essens" och att individers intellektuella förmågor hade en fix och hos de flesta begränsad förmåga. Bara ett litet fåtal, filosoferna, hade kapacitet nog att se *the bigger picture*. Platon förordade därför en elitistisk och totalitär samhällsordning, där folket skulle styras av upplysta, diktatoriska ledare.

Aristoteles hävdade däremot att människor har ett stort men vid födseln tomt sinne. Barns hjärnor var en blank tavla – en *tabula rasa* – där intryck och erfarenheter kunde fastna. Människan ägde också en fri vilja, som kunde användas för konstruktivt resonering och intellektuell förkovran.

Skillnaden mellan Platons och Aristoteles åskådningar var alltså milsvid och orsakade debatt redan under antiken. Omständigheternas spel innebar dock att Aristoteles idéer skulle sjunka undan och lämnas i stort sett oaktade i mer än 1.500 år. Platons åsikter om både verkligheten och människan upptogs däremot i lätt modifierad form av den kristna kyrkan, vilket ledde till att åsikten att människan har en medfödd, oföränderlig natur levde vidare i form av arvsynsbegreppet och predestinationsläran.

Aristoteles människosyn återkom dock i slutet av 1200-talet. Thomas ab Aquino (1224-1274) omformulerade då den kristna dogmatiken genom att harmonisera Bibelns budskap med Aristoteles strax innan återupptäckta filosofi. Och detta var en händelse som skulle få epokgörande konsekvenser.

Bland annat bröts det platoniska imperativet om att tro och vetande måste sammanfalla. Dörren öppnades därmed på glänt för idéer och resonemang som inte bara kunde kringgå utan även direkt bestrida religiösa normer och påbud.

Renässansen blev också symptomatiskt en era där vetenskapsmän, konstnärer och politiska tänkare började frigöra sig från den kyrkliga hegemonin. Och att människor ånyo tog sig friheten att resonera fritt innebar även en återkomst för tabula rasa begreppet och tron på den fria viljan. Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494) skrev exempelvis i *Tal om människans värdighet* (1488) om hur Adam av Gud fått veta att han i motsats till djuren "Varken [hade] en bestämd ort eller en gestalt som är din egen, eller någon uppgift som är säregen".

Dessa idéer bröt dock inte igenom på allvar förrän på 1600-talet.

Den brittiske filosofen John Locke (1632-1704) utvecklade då en mer fullödig teori, som utgick ifrån påståendet att det mänskliga sinnet var en tabula rasa och att människor därför saknade medfödda drifter, regler för kunskapshantering, med mera. Sådana, ansåg Locke, skapades enbart genom av utifrån kommande intryck och erfarenheter.

Locke överordnade alltså förnuftet både intuition och tradition och idén att det stod alla fritt att forma sin egen personlighet och sina egna åsikter började slå rot. Detta ledde i sin tur fram till postulater om oomkullrunkliga "naturliga rättigheter" som ingen – vare sig gud, konung, präst eller någon annan – hade rätt att inkräkta på. Ett koncept som skulle utöva stort inflytande på 1700-talets upplysningstänkare och finna utlopp i bland annat de amerikanska och franska revolutionsförklaringarna.

Från Aten till Washington DC hölls alltså Platons och Aristoteles verklighetsuppfattningar i grunden samman. Förespråkare för fria samhällsordningar stod ännu i början av 1800-talet i allmänhet också för en tro på människan som en tabula rasa och den fria viljan, medan anhängare av totalitära uppfattningar ännu allmänt såg på människor som å huvudets vägnar begränsade varelser.

Detta var också åsiktskombinationer som skulle föras in i modern tid i form av klassisk liberalism och europeisk konservatism.¹ Under 1800-talet skulle dock Clio, historiens musa, behaga att blanda ihop korten och skapa ideologier med helt annorlunda idékonstellationer.

1800-talet

Det nittonde århundradet präglades av hårda politiska och intellektuella strider om den industriella revolutionen. Liberalerna stödde utvecklingen, som de såg som en kungsväg till allmänt välstånd genom individuell förkovran. Industrialiseringen bekämpades dock länge gemensamt av utopiska socialister, ludditer, konservativa politiker och reaktionära filosofer, som samtliga ansåg att mekanisering och urbanisering enbart hotade jobb, miljö och det gamla jordbrukssamhällets värdegemenskap.

En djupgående ideologisk förändring ägde dock rum kring mitten av århundradet som bröt upp äldre politiska och ideologiska allianser. Många socialister började nämligen från och med 1830-talet, under intryck av vetenskapernas och industrialismens alltmer uppenbara framgångar, att föreställa sig en framtid där människan skulle veta "allt" och därför skulle kunna ta full kontroll över naturen.

Optimismen spred sig också från vetenskaper som kemi, fysik och matematik – som opererade med exakta lagar och direkta orsakssamband – till samhällsvetenskapliga spekulationer. Den sedan 1600-talet populära liknelsen mellan verkligheten och en klocka drogs också nu till sin teoretiskt logiska slutsats: att även människor och deras samhällen var fullt ut förutsägbara, rationella och manipulerbara jättemaskiner.

Denna "positivism" fick sin visionär i Auguste Comte (1798-1857). Hans huvudteori var att alla samhällen genomgår tre utvecklingsstadier. Ett teologiskt, där alla företeelser och skeenden förklaras med hänvisning till gudar; ett metafysiskt, då händelser ges förklaringar med hänvisning till krafter som utveckling eller förnuft; och ett positivt, där vetenskapliga framsteg möjliggör ett jordiskt paradiset präglat av

---

¹ Konservatism tar sig olika uttryck i olika länder och kulturkretsar. Generaliseringar om denna ideologi är därför notoriskt svåra och otillförlitliga. I Europa uppvisar dock konservatismens vissa gemensamma grunddrag – monarkism, nationalism, protektionism – som gör att den kan anses vara väsensskild från framförallt amerikansk konservatism, som byggde på andra historiska omständigheter och därför tog sig helt andra uttryck.

ordning och social rättvisa. Comte ansåg också att västvärlden på 1800-talet på grund av industrialismen var på god väg att träda in i det tredje, välsignade stadiet.

Etablerandet av Comtes vetenskapligt organiserade lyckoland krävde dock att människor var anpassningsbara varelser, beredda att inordna sina egna behov och önskemål under högre, allmänna målsättningar. För klassiska liberaler var detta – trots att de både såg människan som en tabula rasa och förfäktade industrialiseringen – omöjligt att acceptera då friheten för dem var viktigare än millimeterrättvisa. De flesta liberaler fortsatte därför att argumentera för ett fritt samhälle där medborgarna själva genom flit och sparsamhet skulle ta eget ansvar och forma sin egen framtid.

Vissa liberaler föll dock för frestelsen att via politiska ingrepp försöka reglera och organisera bort fattigdom och elände. Tänkare som John Stuart Mill (1806-1873) behöll vissa liberala grundsyner – som att individen är drivande i samhällsutvecklingen – men började parallellt förespråka regleringar och aktiv socialpolitik som medel för att uppnå ett mer harmoniskt och problemfritt samhälle.

Dessa socialliberaler accepterade alltså marknadsekonomin och ville "bara" beskatta och reglera tillräckligt mycket för att avhjälpa direkt nöd. Någon gräns för hur långt statens ansvar skulle sträcka sig sattes dock aldrig och tekniken blev snabbt att sjösätta olika reformer och sedan utvärdera effekterna efteråt. För då storvulna löften redan på 1800-talet fungerade utmärkt som valfläsk blev politiken och pressen arenor för krav på vidlyftiga utfästelser och alltmer övermodiga reformplaner.

Utopismen tog sig samtidigt en betydligt mindre försynt form hos Karl Marx (1818-1883). Denne anknöt till den klassiska socialismen, men presenterade från och med 1840-talet en helt egen världsbild byggd på bland annat Platons politiska ideal, en antik myt om en förlorad guldålder, kristendomens deterministiska historiesyn, Lockes plastiska människosyn och Comtes idéer om möjligheten att bygga ett jordiskt paradiset med hjälp av industrialismens landvinningar.

Marx utgick ifrån antagandet att privat äganderätt hade introducerats i slutet av stenåldern och att detta hade korrumpierat mänskligheten med girighet och egoism. Han hävdade också att den historiska utvecklingen sedan dess styrdes av järnhårda lagar, som ständigt tvingade den för tillfället härskande klassen att suga ut sina undersåtar så hårt att dessa till slut revolterade och själva grep makten.

Mänskligheten var dock, enligt Marx, ödesbunden att en dag återgå till en mer harmonisk tillvaro. Och likt Comte såg han ett slutstadium snabbt närma sig. Industrierbetarna skulle nämligen snart bli så många att de under ledning av en upplyst, rättsinnad elit skulle ta makten och avsluta den historia utvecklingen genom att återinföra ett kommunistiskt samhälle.

De samtida förtryckarna, kapitalisterna, hade dock enorma resurser till sitt förfogande och skulle inte släppa ifrån sig makten frivilligt. Den sista striden skulle alltså bli blodig och historiens gång krävde därför att arbetarna när revolutionen kom ställde upp unisont och var beredda att utnyttja alla medel i kampen. Efter segern skulle sedan alla inse den nya, kommunistiska samhällsordningens företräden och villigt anpassa sig.

I marxismen kombinerades alltså för första gången idén om människan som en tabula rasa med det platonska kravet på en totalitär samhällsordning. Å andra sidan skulle den politiska högern anamma en mer liberal syn på människan, då den i slutet av 1800-talet började acceptera den demokratiska marknadsekonomin som samhällsform. Teorierna om människan som en tabula rasa och fullt anpassningsbar varelse etablerade sig med andra ord under 1800-talet inom både borgerligheten och den politiska vänstern.

Totalitär och demokratisk extremism

Tabula rasa teorin skulle ändå få fortsätta att föra en undanskynd tillvaro en bit in på 1900-talet. Det offentliga samtalet dominerades nämligen ännu kring sekelskiftet av världsåskådningar som kristendom, konservatism och rasism, som samtliga då fortfarande omhuldade varianter av den platonska synen på människor som intellektuellt begränsade varelser i behov av aristokratisk och/eller statlig beskydd, kontroll och vägledning.

Samhällsdebatten influerades dock från och med år 1900 allt kraftigare av olika positivistiska resonemang. Tekniska framsteg som elektriciteten och förbränningsmotorn förstärkte nämligen bilden av framtiden som ett möjligt paradiset på jorden, varför tendensen att extrapolera teorier och arbetsmetoder från exakta vetenskaper som fysik och kemi till humaniora och samhällsvetenskap också stadigt allt fler anhängare.

Även konservativa politiker som Winston Churchill (1874-1965) kunde efter sekelskiftet höras tala om att samhället i framtiden borde organiseras mer "vetenskapligt".

Samtidigt ledde sekulariseringen av samhällets övre, utbildade skikt till att forskare började rensa ut kvardröjande metafysiska antaganden och moraliska principer inom lång rad vetenskaper. Sådana ansågs inte bara vara ovetenskapliga utan också som onödiga hinder för fortsatt snabb vetenskaplig utveckling. I Sverige tog sig denna tendens en extrem form i värdenihilismen. Dess ledande gestalt, Uppsalaprofessorn Axel Hägerström (1868-1939), hävdade från och med 1910-talet att all forskning – även inom humaniora och samhällsvetenskaperna – borde stå formellt fri från alla former av politiska begränsningar och moraliska betänkligheter.

Vad som var rätt och fel förvandlades därmed till en rent politisk fråga och fältet vidgades för allt mer fanatiska tolkningar av både antika och samtida samhälls- och människosyner. Framförallt den platoniska världs- och människoupfattningen förhårdades också under 1900-talets första decennier till olika former av extrem utopism och determinism (leninism, stalinism, fascism, nationalsocialism). Och i hela den civiliserade världen blev eugeniken, folk- och rasförädling, en modevetenskap.

Många vill mena att denna utveckling nådde sin höjd- och slutpunkt i Tyskland under Adolf Hitler (1889-1945). Vad som ändade med Auschwitz var dock bara nazismen och dess rasistiska form av folkavel. I andra länder skulle selekteringen fortsätta oförtrutet, om än enligt andra kriterier än skallform och hudfärg. Och värst blev det i de kommunistiska staterna.

Marxismen förutsatte som vi sett en plastisk människotyp för att teoretiskt hänga ihop. Det stod dock tidigt klart att många människor skulle vägra anpassa sig till ett kommunistiskt organiserat samhälle. Liksom att många individer överhuvudtaget inte var omprogrammeringsbara. Socialismen riskerade därmed inte att kunna genomföras så snabbt som partieliterna önskade. Något var tvunget att göras.

En extensiv eliminering av "folkfiender" och "kontrarevolutionära element" startade därför i samma stund som kommunisterna grep makten i Ryssland 1917. Detta värv raffinerades sedan av Josef Stalin (1879-1953) under devisen *Nje persona, nje problema!* till en sannskyldig massmordsindustri som efter andra världskriget började spridas till andra länder, som Kina och Kambodja.

Motivet för den röda folkmordspolitiken blev alltså, precis som för den bruna, både praktisk och ideologisk. Nackskottet användes nämligen inte bara för att röja motiga individer ur vägen. Det gavs också en didaktisk uppgift tänkt att vara massorna till vägledning och varnagel. Genom terror skulle människors beteendemönster långsiktigt förändras och samhällsutvecklingen tvingas in i en god spiral som skulle leda fram till kommunism.

Kommunisterna misslyckades dock överallt med att på detta sätt dirigera och snabbspola den historiska utvecklingen. Istället imploderade ideologin – lite drygt sjuttio år och 100-200 miljoner dödsoffer senare – hösten 1989. Tesen om människans plastiskhet hade dock då sedan länge lett fram till gigantiska samhällsexperiment även i den demokratiska världen, som visat sig bli betydligt mer seglivade.

Socialliberaler och socialdemokrater avvisade förvisso i väst våld som politisk metod. Ambitionerna – och skadeverkningarna – begränsades därför i demokratiska länder till insatser som det varit möjligt att inom rättsstatens ram fatta representativa beslut om.² Detta hade dock inte utgjort något högre hinder mot missbruk och överdrifter. Starka positivistiska traditioner hade nämligen även i väst möjliggjort nästan hur radikala reformplaner som helst, bara de kunnat motiveras med "bevis" för att människan var en tabula rasa. Och sådana hade inte varit svåra att uppbringa.

Marxismens och socialliberalismens politiska framryckning ledde under 1900-talet till att Mills och Marx samhälls- och människosyner vann ett brett inflytande inom den tidigare konservativa akademiska världen. Många ledande radikaler hade också själva verkat som akademiker. Och om det likväl ändå fattats bekväma resultat att luta sig emot hade det bara varit att besluta om målstyrda forskningsanslag.

Radikala politiker och samhällsdebattörer hade härför enkelt både kunnat motivera sina egna och tillbakavisa andras argument med en mängd akademiskt fastslagna "sanningar". Faktum är att de politiska och akademiska sfärerna i många västländer med tiden bildat veritabla finansiella/intellektuella symbioser.

---

² Eugeniska program i västvärlden krävde förvisso offer i form av tvångssteriliseringar och påbudna aborter. Sådana motiverades dock nästan uteslutande med biologiska och inte ideologiska argument; som förhindrande av spridning av ärftliga sinnessjukdomar.

Konsensus mellan politiker och akademiker blev också med tiden närmast total inom strategiskt viktiga discipliner som sociologi, psykologi, kriminologi, historia och journalistik.

Bortom sakfrågorna är det idag också lätt att se hur detta ledde till formerandet av en gemensam politisk-akademisk överideologi med djupa rötter i tabula rasa filosofin – behaviorismen³ – och hur denna under efterkrigstiden fick en allt mer dominerande ställning.

Behaviourismen i teori...

Frågan om människan äger en medfödd natur eller ej är alltså uråldrig. Inte ens Aristoteles tvivlade dock på sin tid på att djur ägde medfödda instinkter. För som icke-intelligenta varelser saknade de ju medvetande och skulle utan medfödda beteenden helt enkelt inte klara sig i naturen. Att människan inte var ett djur förblev dock länge en apriorisk uppfattning; fredad av både religiösa och kulturella trossatser.

I och med den naturvetenskapliga revolutionen på 1600-talet började dock människans uppenbara likheter med inte minst aporna framstå som ett allt mer pockande problem. Filosofen René Descartes (1596-1650) löste det tillfälligt genom att göra gällande att människan var en unik, dual varelse vars själ var en från kroppen helt fristående och överordnad entitet.

Några bevis för detta kunde dock vare sig Descartes eller någon annan aldrig presentera. Charles Darwin (1809-1882) och andra naturvetares under 1800-talet alltmer överväldigande argument för att människan "bara" är ett djur bland andra medförde därför under 1800-talet ett dilemma som – om man ville hålla fast vid tabula rasa teorin utan att behöva retirera till essentialism⁴ – bara kunde lösas på ett av två sätt:

---

³ Behaviorism är ett innehållsmässigt spretigt begrepp, men då det här saknas utrymme för mer detaljerade redogörelser av olika inriktningar används det i denna rapport som en samlingsbeteckning. Se: Pinker (2002), sid 5-13.

⁴ Postulatet att något – en okänd kraft eller fysiologisk olikhet – existerar som helt särskiljer människan från övriga djur lever kvar än idag. Många hävdar att den mänskliga intelligensen i sig utgör en sådan fundamental olikhet, men detta är ett uppenbart cirkelresonemang. Samtliga påstådda mänskliga "särdrag" har också numera bevisats existera i djurvärden; som förmågan till självreflektion (som återfinns hos bl.a. delfiner).

- ✓ Man kunde antingen hävda att även människan har djuriska drifter, men att vi är så intelligenta att vi medvetet kan neutralisera dess eggelser.
- ✓ Eller så kunde man driva tesen att även djur var tabula rasor med en viss nivå av medvetande och potential för lärande.

Människors många uppenbarligen medfödda behov av inte bara sömn, mat och fysisk trygghet utan också hos de flesta även en rad andra behov som sex och sociala förströelser urholkade dock allvarligt den första förklaringen. Det blev också den senare tolkningen som kom att vinna flest anhängare under 1900-talet.

En som tidigt gav sig i kast med att bevisa att djur precis som människor ägde inlärningskapacitet var den ryske fysiologen Ivan Pavlov (1849-1936). Denne verkade mellan 1890 och 1924 i Sankt Petersburg och beskrev i sitt arbete bland annat de nerver som styr bukspottkörteln; en gärning som renderade honom Nobelpriset i medicin 1904.

Pavlovs mest kända resultat blev dock observationen att redan åsynen av mat hos människor kunde aktivera körtlar i mag-tarmkanalen; så kallad psykisk sekretion. Han utvecklade även en metod för att mäta salivutsöndringen även hos hundar, som visade att indirekta tecken på föda kunde utlösa salivation även hos dessa.

Pavlov ansåg att förekomsten av sådana "betingade reflexer" bevisade att även hundar ägde en form av medvetenhet, eller i alla fall en visst mått av mental formbarhet. Och om så ointelligenta varelser som hundar kunde modelleras med hjälp av yttre stimuli, hur stora var då inte möjligheterna att göra det hos människor!?!

Denna strikt materialistiska tolkning av själslivet passade Rysslands nya makthavare efter revolutionen 1917 perfekt. Vladimir Lenin (1870-1924) lär personligen ha besökt hans laboratorium för att höra sig för om möjligheterna att konstruera en helt ny människotyp.

Att skapa en *homo sovieticus* blev också ett projekt som drevs vidare under Josef Stalin av halvbildade charlataner som Trofim Lysenko (1898-1976).⁵

Kunskaperna om Pavlovs hundar nådde också västvärlden och kom där att utgöra grunden för den amerikanske psykologen John B. Watsons (1878-1958) "klassiska" behaviorism. Watson hade en fullständigt mekanistisk och fysikalisk inställning till det mänskliga sinnet och fortsatte Pavlovs djurförsök med syfte att utifrån sådana förklara även mänskliga beteenden.

Watsons slutsats blev också minst sagt radikal – att allt mänskligt beteendet var helt styrt av yttre miljöfaktorer. Och han tvekade inte att använda experiment på barn för att bevisa det. Bland annat skrämde han regelbundet upp en liten pojke med starka oljud samtidigt som han visade honom en vit råtta, varpå barnet – föga förvånande – utvecklade en stark rädsla för vita råttor.

Till alla barns och vita råttors glädje tvingades Watson efter en social skandal, snart att lämna sin professur. Hans idéer fördes dock vidare av B.F. Skinner (1904-1990); den "radikala" behaviorismens grundare. Denne verkade i trettio år som professor vid Harvard University, men hans forskningsresultat blev magra. Efter utdragna experiment på duvor och råttor kunde han enbart konstatera att vissa beteenden verkade kunna förstärkas av yttre stimulering i form av belöningar. Och omvänt, att straff kunde försvaga dem.

Denna simplistiska observation kom dock att utgöra grundvalen för Skinners stora teori om operant, eller instrumentell betingning. Den presenterades emellertid så skickligt i ett flertal skenbart ambitiösa arbeten, att många accepterade den som ett entydigt bevis för att betingning förklarade alla former av inlärning. Instrumentell betingning kom också att utgöra grunden för Skinners teori om "programmerad undervisning".⁶

---

⁵ Lysenko hävdade bland annat att kulturellt förvärvade egenskaper ansamlas i mäns testiklar och därför kan överföras biologiskt.

⁶ En form av självinstruerande undervisning, där ett faktastoff presenterades så att eleven via en maskin fick en automatisk och omedelbar bekräftelse på om ett svar var rätt eller fel. Resultaten blev dock inte goda. Detta hindrade emellertid inte svenska skolpedagoger att så sent som på 1990-talet återuppliva metoden i ett försök att förbättra utfallet av datorbaserade undervisningsprogram. Även dessa resultat har dock kritiserats.

Skinner's visioner vann också mark eftersom han ofta livligt deltog i kulturdebatten och i denna – precis som Platon, Comte och Marx – förfäktade holistiska ambitioner. I den utopiska romanen *Walden Two* (1948) beskrev han exempelvis hur ett samhälle byggt på hans psykologi skulle se ut. Och 1971 löpte han linan ut och hävdade att moderna samhällen inte hade råd med frihet och att kulturen istället måste bygga en rationell tillämpning av (hans egna) psykologiska teorier.

Watsons, Skinner's och andra behavioristers experiment var sålunda många gånger inte bara etiskt ambivalenta. Dess vetenskapliga värde var dessutom på sin höjd tveksamt. Deras mer allmänna påståenden – som i praktiken alltså bara var omskrivningar och utvecklingar av Aristoteles klassiska tabula rasa antagande – passade dock 1900-talets radikala ideologer och socialingenjörer utmärkt och fick därför stort inflytande.

... och praktik

Att mäta nivåer på idéers inflytande är svårt. Man kan dock med god tillförsikt påstå att behaviorister som Watson och Sigmund Freud (1856-1939) starkt präglade 1900-talets västerländska psykologi och att Skinner's pedagogiska ideal fick ett stort inflytande, i synnerhet under 1960-talet. Det är också säkert att hävda att många av behaviorismens grundläggande antaganden fortfarande (även om direkta hänvisningar till de gamla läromästarna minskat kraftigt) starkt präglar samhällsdebatten på en rad viktiga områden. Inte minst i Sverige.

Exempelvis så har skol- och utbildningspolitiken i Sverige efter andra världskriget utgjort en sannskyldig behavioristisk experimentverkstad. Varje utbildningsminister med självaktning har lanserat storslagna reformer. Och tills tämligen nyligen har samtliga utgått från behavioristiskt fotade antaganden om att alla elever skall behandlas lika; att alla barn i grunden äger samma inlärningskapacitet; att morötter i form av beröm och uppmuntran alltid är att föredra framför piskor som betyg; med mera.

Docent Inger Enkvist har i boken *Feltänkt* (2000) dessutom visat att modern svensk skolpolitik bygger på en romantisk syn på barn som varande små vuxna; ständigt villiga och fullt kapabla att själva välja vad de vill – och inte behöver – lära sig. Nyckeln till framgång har ansetts ligga i att göra lärandet roligt genom att undvika krav och tråkiga inslag i undervisningen; som utlärandet av faktakunskaper.

Sedan "allsidig utveckling" år 1969 överordnades kunskapsförmedling som skolans främsta uppgift har dock svenska elevers studieprestationer stadigt gått utför i ett internationellt perspektiv. Samtidigt har skolk, respektlöshet och mobbing brett ut sig. Och aldrig så ambitiösa reformer tycks kunna vända utvecklingen. Inte ens Stockholms Lärarhögskolas radikala grepp häromåret att helt avskaffa kursen i hur man lär barn läsa, räkna och skriva...

Ett annat klassiskt svenskt "problemområde" är kriminalpolitiken. Också denna bygger sedan 1960-talet på ett antal behavioristiskt influerade antaganden, som att den kriminelle inte är ansvarig för sina handlingar och att brottslighet i första hand beror på "samhället". Den inofficiella maximen har varit "det finns inga hopplösa fall".

En central strävan har också varit att ersätta fängelsestraff med "vård" där den kriminelle skall "botas" medelst samtalsterapi och miljöombyten, som båtseglatser i Västindien. För att minskat antalet fängelsekunder utsattes också brottsbalken under decennier för en långtgående "nedkriminalisering" i form av avkriminalisering av brottsliga gärningar och lägre straffsatser.

Sammantaget ledde dock detta till att även grova brottslingar på 1970-talet rutinmässigt började ges korta fängelsestraff och till att allmänhetens förtroende för rättssystemet urholkades. Och till att tidigare sociala och kulturella barriärer mot att bryta mot lagen började erodera.

Det tydligaste exemplet på behavioristiskt fotad politik i Sverige är dock strävan att utplåna skillnaderna mellan könen. De flesta svenska politikernas ambitioner sträcker sig nämligen på detta område numera långt bortom det universella kravet på *jämlikhet*, som utgår från klassiskt liberala ståndpunkter som människors lika värde och likhet inför lagen.

I Sverige talas det istället om *jämställdhet*; ett begrepp innefattande explicita utjämningsanspråk – som garantier för likvärdigt samhällsinflytande, delad föräldraledighet och kvotering av professorsposter – som ofta är helt frikopplade från privata önskemål, personliga förutsättningar och individuella bemödanden. Kraven på kvotering innebär också i praktiken ett accepterande av kollektiv diskriminering av män.

Sedan jämställdhetsdoktrinen introducerades på 1970-talet har skillnaderna mellan män och kvinnor minskat; på många områden dramatiskt. De har dock långtifrån försvunnit. Förändringarna speglar också bara en internationell trend, där den svenska utvecklingen på vissa områden inte ens varit särskilt lysande. Till exempel så är antalet kvinnliga representanter i företagsstyrelser ännu markant lägre i Sverige än i USA.

Jämställdhetspolitikens inverkan bland vuxna har alltså varit begränsad. Och situationen lär inte förbättras radikalt i framtiden. För trots att flera generationer svenska barn nu har fostrats till att ta aktivt avstånd från traditionella könsrollsmönster utvecklas fortfarande pojkar till män och flickor till kvinnor. Och tenderar starkt att fortsätta bete sig som just sådana.

Detta "problem" antyder styrkan i en alternativ tolkningslära rörande mänskligt beteende som vi strax skall återkomma till. Låt oss bara först kort beröra frågan vad den behavioristiskt influerade samhällsutvecklingen i Sverige har lett fram till mer generellt. Skolpolitiken, kriminalvården och jämställdheten har nämligen varit integrerade delar av en mycket bredare samhällsomvandling med uttalat positivistiska målsättningar.

Det överordnade målet i svensk politik har nämligen sedan 1960-talet varit att skapa "rättvisa" genom att organisera fram social, kulturell och ekonomisk utfallsparitet. Och detta har sedan på 1960-talet motiverat en rad kostsamma reformer, detaljerade regleringar och ett internationellt sett extremt högt skattetryck.

De ekonomiska, sociala och kulturella skillnaderna under denna tid kan dock inte sägas ha minskat. Det finns tvärtom goda skäl för att påstå att de senaste fyrtio årens politik snarare har ökat många klyftor och accentuerat diverse orättvisor. Regleringar och höga skatter framförs nämligen ofta som primära orsaker till Sveriges markant långsamma ekonomisk tillväxt från mitten av 1970-talet, som i sin tur ledde till minskad social rörlighet, resursbrist inom den offentliga sektorn och – framförallt – en permanent hög arbetslöshet.

Dessa samband blev dock för många inte uppenbara förrän på 1990-talet, när länder som USA, Storbritannien och Irland – vilka mött 1970- och 80-talens ekonomiska motgångar med avregleringar och skattesänkningar – började dra ifrån länder som Sverige, Tyskland och Frankrike som höll fast vid högskatte- och regleringslinjen.

Numera har de flesta länder – inklusive Sverige – förändrat sin politik i "anglosaxisk" riktning. Och det vill till en hel del förstållningsvilja för att inte koppla samman de senaste årens ekonomiskt mer gynnsamma utveckling med den liberalisering som skett. Förändringarna har dock varit senkomna och av många upplevts som påtvingade. Och detta har inte minst i Sverige skapat en stor politisk marknad för krav på höjda skatter, fler regleringar, utträde ur EU, etcetera.

Orsaken till detta moderniseringsmotstånd är komplex. Bland annat brukar Sveriges anknytning i den kontinentala kulturkretsens starka traditioner av paternalism och centralstyrning föras fram som en förklaring. Sådana djupa, komplexa historiska samband skall heller definitivt inte avföras.

En kompletterande, mer försynt tolkning av den svenska reformångesten är dock att behaviorismens starka inflytande under 1900-talets andra hälft skapade en närmast total politisk och akademisk uppslutning kring högskatte- och regleringslinjens välfärdsstatsbegrepp. Och att det därför, när krisen kom, i tongivande lager helt saknades mental acceptans för faktumet att det var den förda politiken som helt enkelt inte fungerade.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att behaviorismens dominans efter andra världskriget blev i det närmast total och att dess grundläggande antaganden bildade en form av overrideologi som erbjöd politiker, kulturdebattörer och akademiker en rad gemensamma målsättningar och ett gemensamt språkbruk. Försöken från och med 1960-talet att omsätta drömmarna i praktisk politik innebar dock snabbt stora problem, som i sin tur började nära en allmän vilshenhet.

Alla samhällen behöver dock någon form av gemensam, något så när trovärdig världsbild för att kitta samman individer och grupper. Finns det då idag något trovärdigt alternativ till behaviorismen som overrideologi? Ja. Fast det lär dröja innan dess världs- och människouppfattningar blir mer allmänt accepterade. Alternativet är dock gediget och har redan börjat få stort genomslag vid sidan av Sverige traditionella politiska institutioner.

Alternativet: sociobiologin

När behaviorismens praktiska svagheter blev uppenbara i början av 1970-talet formerades slutligen en akademisk, intellektuell upprorsrörelse i form av en grupp forskare. Dessa hävdade att man istället för att försöka isolera yttre orsaker till sociala djurs beteenden borde söka efter evolutionära och genetiska förklaringar. Forskaren Edward O. Wilson (1929-) inledde debatten 1975 med boken *Sociobiology: The New Synthesis*, vari han bland annat presenterade en rad genetiska förklaringar till mänskligt beteende.

Reaktionerna lät inte vänta på sig. Såväl vänsterradikaler och som religiösa högermänniskor insåg omedelbart (fullt korrekt) att Wilsons tal om mänskliga genetiska beteenden direkt hotade kärnan i deras respektive ideologier. Att reaktionerna blev starka var därför naturligt och debatten tog sig från första stund kraftiga politiska övertoner. Wilson anklagades bland annat öppet för att vara nazist. Anden var dock ur flaskan och debatten – som blivit mest känd under sin engelska titel *nature vs. nurture* – skulle rasa en bra bit in på 1990-talet. Idag har dock Wilson och en rad andra forskare – som Richard Dawkins (1941-) och Matt Ridley (1958-) – punkterat samtliga behavioristiska postulat.

Att på detta sätt påstå att behaviorismen är en "död" teori kan kanske verka tendentiöst. Sociobiologin bygger dock numera på en lång rad både var för sig väldokumenterade och inbördes väl samstämmiga observationer och logiska deduktioner som erbjuder mycket trovärdiga förklaringar för både individuellt och kollektivt mänskligt beteende. Fakta från angränsande discipliner som antropologi, evolutionspsykologi och kognitionsforskning har också kommit fram till snarlika slutsatser.

Framförallt är det dock kartläggningen av människans arvs massa som bevisat många av sociobiologins tidigare proximativa antaganden. GENOM-projektet har nämligen sedan 1990-talet identifierat ett stort antal gener och genkombinationer som obestriddligen påverkar beteenden, medvetande, språk, personlighet, med mera. Och undersökningarna har bara börjat. Inom en relativt nära framtid – ett par, tre decennier – kommer vi med säkerhet att finna mängder av andra genetiska urkällor till beteenden som idag betecknas som kulturellt betingade.

Vad säger då sociobiologin om människan och hennes beteende? Precis som alla andra arter har *homo sapiens* en unik genetisk profil som avgör hur våra kroppar ser ut och fungerar. Och detta gäller även hjärnan. Denna formades nämligen precis som våra kroppar under två miljoner års existens som tvåbenta jägare-samlare på Östafrikas savanner. Och detta var en hård tillvaro som krävde specifika beteendemönster, som evolutionen undan för undan ingraverade i våra hjärnor. Och det finns ingenting som tyder att moderna människor skulle ha utvecklat någon kraft eller förmåga som mäter oss fria från detta arv.

Vi betar oss också fortfarande – både som individer och kollektiv – precis som våra förfäder, om än i andra miljöer. Tiotusen år av kultur har inte kunnat överflygla två miljoner år av natur. En erfaren hjärnkirurg kan därför exempelvis med blicken idag lätt skilja mellan manliga och kvinnliga hjärnor. Dess fysiska vindlingar återspeglar nämligen de årmiljoner där män i allmänhet sysslade med jakt/krig och politik och kvinnorna främst ägnade sig åt hus, hård och barnuppfostran.

Vårt arv innebär också att individuella personlighetsdrag har mycket lite med uppfostran att göra. Barn kan visserligen genom rätt stöd och uppmuntran snabbare nå upp till de fysiska och mentala maximinivåer som dess arvs massa tillåter. Men där tar det stopp. I vuxen ålder är skillnaderna mot andra individer ovillkorliga.

Låt oss med detta återvända till den svenska inrikespolitiken.

Människobarn är – tvärtemot vad "flumskolans" förespråkare tror – inga blanka blad som anländer snälla och nyfikna till sin första skoldag. De är genetiska torpeder, laddade med högst varierande fysiska och mentala förmågor vars utvecklingsmöjligheter ömsom är både markant högre och lägre än sina kamraters.

Barn är dessutom genetiskt predestinerade att ständigt testa vuxenvärldens gränser, att slå ner på svagare individer för att erövra ett hög socialt anseende och att framhäva sina könsspecifika karakteristika. Barn är också – precis som sina föräldrar – i grunden lata och egocentriska varelser, vars nivåer av altruistisk inlevelseförmåga är högst varierande.

Och som om inte detta var nog så har evolutionen utrustat människan med en uppsättning intuitiva åsikter om bland annat vissa matematiska och biologiska förhållanden som fungerar praktiskt under uppväxten, men som inte stämmer överens med vetenskapliga fakta. Barn behöver därför delvis hjärntvättas innan de kan ges en korrekt verklighetsuppfattning.

Mot denna bakgrund förefaller misslyckandet med att omvandla traditionella läroanstalter till kravlösa samlingsplatser för informationsspridning knappast som förvånande. Den svenska skolan bör snarare kategoriseras som en i särklass ytterligt olämplig miljö unga homo sapiens.

Även kriminalpolitiken är väl värd att begrunda från ett biologiskt perspektiv. Det finns nämligen numera entydiga bevis för att en rad antisociala beteenden – som böjelser för att ljuga, stjäla, slåss och fördärva fast egendom – till stor del är genetiska. Och därmed ärftliga. Likaså finns det en stark ärftlighetsfaktor för en rad psykologiska tillstånd och sjukdomar som bidrar till rent sociopatiska beteenden. Yttre miljöer spelar sedan förvisso en stor roll för om sådana latenta kriminella drifter blommar ut eller ej. Att anställa en tjuvunge att putsa bordssilvret innebär dock alltid en större risk för att bli bestulen än den välartade grannens barn.

Våra gener påverkar givetvis även jämställdhetsproblematiken. Människor födda med höga adrenalin- och testosteronhalter blir nämligen betydligt mer tävlingsinriktade och riskbenägna, vilket gör dem mer framgångsrika i kamper om olika toppositioner. Och så gott som alla sådana "adrenalinstinna hannar" är just det, hannar. Att komma först, att hoppa högst och att springa den där extra milen för att tjäna ihop ytterligare en miljon framkallar dessutom hos män betydligt högre dopaminnivåer (som leder till berusningskänslor) än hos de flesta kvinnor.

Män är sålunda i det närmaste förprogrammerade att söka sig till professioner där belöningar i form av hög lön, offentlig exponering och inflytande är stora. Att andelen män på välbetalda politiska, akademiska och ekonomiska toppositioner – vilka kräver stora sociala och personliga uppoffringar i form av ändlösa beredningsmöten, meningslösa remissdebatter, täta kontakter med odrägliga kollegor och en generellt hög hemmafrånvaro – är hög bör därför inte förvåna.

Kvinnor, däremot, har i allmänhet en mer relativistisk syn på materialistiska belöningar. De tenderar istället att få sina kickar av stimulerande socialt umgänge och av att verka i miljöer som vård och omsorg, där de känner sig genuint uppskattade och "behövda".

Kvinnor – som mellan raderna sagt också har en generellt högre intelligensnivå än män – tenderar därför att leva socialt smartare liv, men också att söka sig till sämre betalda jobb.

Även rudimentära sociobiologiska analyser förklarar alltså uppenbart verkliga situationer och reala samhällsförhållanden mycket bättre än aldrig så raffinerade, behavioristiskt fotade makt- och genderanalyser. Därmed inte sagt att sociobiologiska deduktioner kan förklara allt; framförallt inte enskilda individers handlande i varje given situation.

Moderna sociobiologi är nämligen inte reduktionistisk.⁷ De flesta forskare anser tvärtom att beteenden alltid är resultat av en interaktion mellan natur (drifter) och kultur (tankar). Och då människans hjärnkapacitet är stor är individens möjligheter att agera inom sina "genetiska ramar" mycket stora.

Men nota bene att de alltså inte är obegränsade. Ingen står helt fri från arvet. Generna finns ständigt där och sätter gränser för både fysiska och intellektuella bedrifter. Arvet tenderar nämligen att på olika sätt påverka människors handlande i bestämda riktningar, i synnerhet när det kommer till grundläggande, repetitiva beteenden. Dess aggregerade effekter blir därför stora. Och sätter därmed också bortre gränser för hur samhället kan omformas med hjälp av politiska reformer.

Hur stor är då denna genetiska påverkan? Hur fria eller ofria är vi? Härom tvistar fortfarande de lärde. En vanlig uppskattning är att cirka hälften av vårt individuella beteende är genetiskt betingat. Många forskare anger dock siffror på upp emot 90 procent; en tillsynes skrämmande hög siffra. En spartansk beräkning, baserad på obestridliga faktum som att våra behov som sömn, mat och fysisk trygghet är genetiskt stadfästa, ger dock följande resultat:

Av dygnets 24 timmar sover vi åtta (33 %). Sedan tillbringar vi ytterligare åtta timmar (33 %) på jobbet för att tjäna ihop till mat, kläder och hyra. Antar vi dessutom att behov som längtan efter socialt umgänge, sexuella lustar och vår favorithobby svarar mot någon form av genetiska drifter och summerar det antal timmar vi umgås med vänner, hänger på krogen, läser böcker och glor på TV, så framstår plötsligt siffran 90 % inte längre som fullt lika skrämmande och orealistisk.

---

⁷ Uppfattningen att komplexa händelser alltid direkt kan härledas till basalare orsaker.

Detta leder också till vissa, i alla fall till synes, ofrånkomliga slutsatser:

Exempelvis att skolpolitiken bör inriktas på att skapa intellektuellt utmanande men socialt fordrande miljöer, där vuxna äger rätt att både ställa krav och myndighet att utdela kännbara påföljder. Inom kriminalpolitiken verkar det vidare nödvändigt att acceptera att det finns hopplösa fall som måste tas om hand medelst livslång inlåsning. Och i ett välståndssamhälle som det svenska, med tillförsäkrad minimistandard, bör vi begrunda att människors medfödda lathet troligen sätter gränser för bland annat hur liten inkomsten efter skatt kan bli innan alltför många börjar visa ansatser till att luta sig tillbaka som bidragsberoende fripassagerare.

Slutord

Västerländska politiker misslyckades under 1900-talet lika gruvligt som sina sovjetiska kollegor med att i grund omforma medborgarna och omvandla samhället i egalitär riktning. Behaviorismens tid är också sedan länge förbi och det sociobiologiska alternativet så starkt, att dess effekter på forskningsfält som historia, statskunskap, ekonomi och sociologi kommer att innebära ett paradigmskifte. Ett sådant har de facto redan startat. Om vi återvänder till dagstidningen som åskådningsexempel är det bara att studera folks läsvanor för att se vilken människosyn och världsbild som tilldrar sig mest intresse – ledarsidan eller vetenskapsuppslaget.

Men även om behaviorismen är död så lever behavioristerna. Och deras verklighetsuppfattning utgör ännu grunden för så gott som samtliga politiska, intellektuella och akademiska organisationer och dess målsättningar. Inte minst i Sverige. Många omöjliga idéer och målsättningar kommer därför bara att försvinna med tiden, via naturlig avgång. Och man vågar nog anta att det kommer att bli en mycket trög process att därefter revidera alla stolta programförklaringar och högstämda sociala, ekonomiska och kulturella målsättningar. Många av behavioristernas barn har nämligen övertygats om rättfärdigheten i sina föräldrars krav och idéer.

Eller kan de möjligtvis ha ärvt dom?

Referenser

- Björklund, Mats, *Evolutionsbiologi*. Studentlitteratur 2005.
- Diamond, Jared, *Guns, Germs and Steel*. Vintage 1998.
- Enkvist, Inger, *Feltänkt*. SNS 2000.
- Gräslund, Bo, *De första stegen*. Atlantis 2001.
- Gärdenfors, Peter, *Hur Homo blev sapiens*. Nya Doxa 2000.
- Högnäs, Sten, *Idéernas historia*. Historiska Media 2003.
- Pinker, Steven, *The Blank Slate*. Penguin 2002.
- Ridley, Matt, *Nature Vs. Nurture*. Harper Collins 2003.
- Shermer, Michael, *The Science of Good and Evil*. Owl Books 2004.
- Tiger, Lionel & Fox, Robin, *The Imperial Animal*. Transaction Publishers 1998.